

УДК 371

Н.М. Усенко

*Сумський державний
педагогічний університет*

ПІЗНАВАЛЬНА САМОСТІЙНІСТЬ ЯК ПОКАЗНИК САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Пізнавальна самостійність розглядається як один із найважливіших чинників самореалізації особистості. У порівняльному аналізі розглянуто основні визначення пізнавальної самостійності, способи її формування, подано авторську версію наукової дефініції цієї дидактичної категорії.

Cognitive independence is examined as one of major factors of self-realization of personality. Basic determinations of cognitive independence are considered in the comparative analysis, methods of its forming, author version of scientific definitions of this didactics category.

Сучасне суспільство все більше починає усвідомлювати, що інтелект, знання стають основним надбанням і головним ресурсом життєдіяльності людей. Тому воно ставить нові вимоги як до загальноосвітньої, так і до професійної школи. Важливу роль у розвитку освіти має відігравати єдність вищої та середньої школи. Завдання полягає в тому, щоб загальноосвітня школа взяла на озброєння такий спосіб активізації пізнавальної діяльності учнів, який сприяв би подоланню розриву між методологією загальної середньої освіти, орієнтованої переважно на опанування “готових” знань, і методологією вищої освіти, яка все більше наближається до методології відповідних галузей наукових знань. Знайти шляхи і методи координації зусиль у цій роботі, субординації мети і засобів – найважливіше концептуальне завдання сучасної освіти. Нині особливого значення набувають не тільки міцність і глибина освоєння знань, але й достатній рівень розвитку пізнавальної самостійності особистості.

Необхідність удосконалення освітньої системи відповідно до вимог науково-технічного і соціального розвитку, завдань неухильного підвищення загальнокультурного, освітнього і професійного рівня висвітлена у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст. Від якості, глибини й обсягу знань, якими оволодіває підростаюче покоління, значною мірою залежить подальший прогрес нашого суспільства. Тому мета державної політики в галузі освіти полягає в створенні умов для творчої самореалізації кожного громадянина, для виховання покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом усього життя [6].

Добре відомо, що успіхи молодшої людини спочатку в навчальній роботі, а потім і в виборі життєвого шляху та досягненні поставленої мети в значній мірі залежать від того, як вона вміє переборювати труднощі, чи вміє наполегливо та **самостійно** працювати.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що професійна перспектива, життєвий успіх людини пов'язані з її самостійністю, зокрема, з рівнем сформованості пізнавальної самостійності.

Зважаючи на актуальність проблеми пізнавальної самостійності сучасних школярів і необхідність її вирішення, *метою* нашої статті є виявлення сутності та змісту пізнавальної самостійності й основних підходів до її формування.

Питання пізнавальної самостійності були завжди актуальні як у філософії, так і в педагогіці (Конфуцій, Сократ, М. Монтень, Я. Коменський, Й. Песталоцці, Г. Сковорода, К. Ушинський, М. Пирогов, Б. Грінченко, С. Русова, Г. Ващенко, А. Макаренко, В. Сухомлинський.)

Наукові основи пізнавальної самостійності в умовах шкільного навчання розроблені у працях відомих сучасних учених (Л. Аристова, Е. Голант, М. Данилов, П. Підкасистий, В. Селіванова, І. Якиманська тощо).

Питання про сутність і роль пізнавальної самостійності учнів вирішуються в наукових дослідженнях неоднозначно. Так, Н.А. Половникова вважає, що пізнавальна самостійність проявляється під час виконання учнем власними силами продуктивних навчальних завдань, вимагаючи логічної переробки або часткового аналізу проведеної раніше переробки.

Самостійність – не просто сума вмінь і навичок. Найбільшу самостійність учень проявляє у тих випадках, коли, виконуючи завдання, не відтворює зразок розумової і фізичної дії, а вносить у роботу щось своє, нове, здійснює “власний” спосіб мислення і діяльності у процесі навчання.

Важливим показником самостійності як риси особистості виступає пізнавальна самостійність. Аналіз шкільної практики свідчить, що недостатній рівень її сформованості є однією з причин низької результативності шкільного навчання.

Майже всі дослідники (Н. Бурцева, А. Топузова, Є. Улятовська, Г. Щукіна та інші) вивчали пізнавальну самостійність як багатоаспектне особистісне утворення, що формується на базі активності та характеризується використанням здобутих знань у різних життєвих ситуаціях.

У пізнавальній самостійності особистості вчені виокремлюють декілька характерних рис: саморегуляція пізнавальної діяльності, синтез пізнавального

мотиву та способів самостійної поведінки, стійке позитивне ставлення до процесу пізнання. Пізнавальна самостійність охоплює також чуттєве сприйняття, запам'ятовування, різні види дій та емоційний стан особистості. Прагнення й уміння самостійно мислити і бажання розуміти способи здобування знань; критичний підхід до суджень інших і незалежність власних є також невід'ємними показниками самостійності учня (М. Данилов).

Досліджуючи проблему пізнавальної самостійності, учені, насамперед, відзначають її роль у здатності активно і творчо сприймати матеріал – початковий ступінь пізнавального акту й уміння використовувати засвоєні теоретичні знання на практиці – заключний етап пізнання (Г. Щукіна).

Матеріали цих досліджень переконують, що самостійність виявляється, насамперед, в ініціативі, незалежності та відповідальності поведінки особистості. Незалежність та ініціатива передбачають певний рівень сформованості інтелектуальної та вольової сфери, а відповідальність – системи мотивів. Тобто самостійність є багатоаспектною якістю особистості, формування якої є складним процесом.

Різні погляди на цю проблему дозволяють зробити висновок: пізнавальна самостійність має зв'язок з іншими якостями особистості та впливає на формування соціального досвіду. Більшість авторів розглядають її як уміння самостійно вирішувати нові пізнавальні завдання та застосовувати знання і навички у контексті нової ситуації.

Різні підходи до вивчення пізнавальної самостійності як складної особистісної характеристики зумовили і різні результати. Наукові праці останніх років мають цікаві висновки щодо засобів і шляхів розвитку пізнавальної самостійності школярів у процесі навчання. Більшість дидактів до найбільш ефективних засобів відносять організацію самостійної роботи, вирішення спеціальних завдань, формування прийомів пізнавальної діяльності, уведення елементів методологічних знань; вироблення самоконтролю навчальної діяльності, самоорганізації, самореалізації, суб'єктності особистості. Варто, на нашу думку, під час визначення сутності та змісту пізнавальної самостійності на якомога більше уваги приділити особистісним структурам свідомості, що відображають самостійність індивіда.

Педагоги вважають, що пізнавальні інтереси учнів розвиваються в навчальній діяльності, яка має об'єктивні закономірності і впливає на її інтенсивність. Оволодіваючи знаннями, учні розв'язують пізнавальні завдання різної складності. Вони осмислюють навчальний матеріал, роблять висновки на основі викладеного вчителем, виконують різні практичні та лабораторні

роботи. Така діяльність сприяє оновленню первинних знань. Учні розв'язують, систематизують, аналізують, узагальнюють. У результаті логічних операцій вони отримують нові для них факти, висновки, набувають прийомів пізнавальної діяльності, на основі евристичного пошуку навчаються розв'язувати нестандартні завдання, розвивати свої творчі здібності.

Ідея гуманістичного навчання підтверджена і закріплена найважливішими державними документами України і, насамперед, Національною доктриною розвитку освіти, яка творчу самореалізацію кожного громадянина поставила провідною метою всієї освітньої системи країни, вивчаючи в такий спосіб суб'єктність освітнього процесу як основну його якість.

У своєму дослідженні ми розглядаємо пізнавальну самостійність як один із важливих показників творчої особистості. Пізнавальна самостійність як якість особистості – це готовність до самостійного оволодіння знаннями на основі вольового зусилля. Як складна особистісна якість, пізнавальна самостійність містить у своїй структурі знання, мотиви, способи дій, ступінь вираженості яких має значний вплив на характер і результати навчальної діяльності учнів. Результативність формування пізнавальної самостійності в навчальному процесі можлива за умови залучення учнів на уроці до активної пізнавальної діяльності. Усе це не можливо без формування пізнавального інтересу, який є необхідною умовою шкільного навчання. Важливими умовами виховання пізнавального інтересу є: розуміння дитиною змісту і значення матеріалу, що вивчається; наявність нового як у змісті матеріалу, що вивчається, так і в підході до його розгляду; емоційна привабливість навчання; наявність оптимальної системи пізнавальних завдань до відповідної “порції” програмованого матеріалу; творче використання додаткової інформації тощо.

Тому, якщо брати за основу базові ідеї гуманістичної освіти, характеристики пізнавальної самостійності можуть виглядати таким чином:

- власна воля і свідомо мотивованість до самостійної діяльності, що базується на особистісній значимості виконуваної роботи, тобто усвідомлена, непохитна, переконлива, з почуттям власної гідності спрямованість на самостійну працю, готовність і наполегливість виконувати її, розуміючи, що це справді важлива і захоплююча, суб'єктно неповторна праця, незамінний чинник розвитку власної самоорганізації, самореалізації і життєвого успіху;

- ініціативність і наполегливість у самостійному конструюванні пізнавальної проблеми, мети і завдань діяльності, у знаходженні способів розв'язання проблеми і відповідних їй пізнавальних завдань;

- критичність у ставленні до змісту і вагомості чужих і власних досягнень;

- бажання і здібності до адекватного, глибокого осмислення професійно важливої інформації, її творча інтерпретація і трансформація відповідно до власного досвіду і вже засвоєних знань, конструювання на цій основі власних знань і вмінь;

- комунікативні вміння до співпраці та взаємозбагачення, що реалізують індивідуальні здібності вносити в діалог власні оригінальні ідеї, пропозиції щодо способів діяльності й одержувати в результаті дискусії нові знання теоретичного й емпіричного характеру;

- рефлексивні здібності й уміння на основі об'єктивного, діагностичного підходу до результатів власної праці та праці товаришів, колег.

Ступінь розвинутості цих внутрішніх структур особистості і стає інтегральним показником її справжньої пізнавальної самостійності.

Названі структурні складові особистості, що забезпечують її пізнавальну самостійність, є певною системою, тобто не набором будь-яких елементів, а тільки необхідних і достатніх, поєднаних між собою внутрішніми зв'язками, взаємозалежних біосоціальних якостей учня, які розвиваються у предметній діяльності та спілкуванні – основних конструктах освітньої системи.

Саме самостійна робота, що здійснюється власними зусиллями без сторонньої допомоги, формує навички творчого мислення, сприяє перетворенню знань на переконання, розвиває пам'ять і такі якості, як наполегливість, завзятість, організованість. Це робить можливим оптимальне використання своїх здібностей та інших індивідуальних рис особистості.

Незаперечним є той факт, що тільки ті знання міцно засвоюються, які пройшли через свідомість учня і його самостійну практичну діяльність. Вона є необхідним елементом, який впливає на якість підготовки особистості.

Були спроби розглянути розвиток пізнавальної самостійності у зв'язку з динамікою процесу освоєння навчальних модулів, детерміновано рівнем розвитку учня. Результати подібних досліджень дозволили виявити поетапний підхід до розвитку і формування пізнавальної самостійності, а саме: аналітичний етап, етап систематизації й узагальнення, проектуально-конструктивний етап (С. Колесова та інші).

Зазначимо, що існує взаємозв'язок і взаємозалежність пізнавальної активності і самостійності, який виявляється в тому, що за умов розумової активності виникає самостійність, яка є необхідним внутрішнім стимулом розвитку мислення. Лише у процесі активної інтелектуальної діяльності

можливе співвідношення пізнавальної самостійності з творчими здібностями.

Аналіз поглядів різних учених переконує, що самостійність мислення особистості передбачає прагнення й уміння діяти самостійно, оволодівати такими способами діяльності, що дозволяють досягти результатів.

Підвищенню самостійності сприятиме, на думку вчених, уведення соціального заохочення та соціальна значущість дій і вчинків; обмеження допомоги дорослого та використання непрямих методів керівництва. Ефективними методами та прийомами розвитку пізнавальної самостійності є перш за все метод спроб і помилок, аналізу й аналогій, метод суперечностей. Так, метод спроб і помилок полягає в самостійному розв'язанні конкретного завдання шляхом вибору серед багатьох варіантів найоптимальнішого рішення. Бажаний результат забезпечується за наявності незначної кількості варіантів, за інших умов він потребує багато часу.

Метод аналізу передбачає розкладання будь-якого завдання на декілька складових або характеристик та висловлення пропозицій щодо кожної складової; встановлення взаємозв'язків між різними проблемами, явищами. В основі методу аналогій лежить навчання школяра самостійно шукати і використовувати різні аналогії, виділяти однакові та схожі ознаки і властивості.

Метод суперечностей ґрунтується на розвитку вміння самостійно виявляти суперечності, виділяти протилежні ознаки, зіставляти й об'єднувати їх.

Узагальнюючи дані психолого-педагогічних досліджень з проблеми пізнавальної самостійності та враховуючи особливості розумового розвитку особистості, переконуємося, що вона має компетентну структуру: емоційно-мотиваційний компонент – створення позитивного настрою для пізнання; змістовно-дійовий – набуття знань, умінь і навичок; морально-вольовий компонент спрямований на розвиток тих якостей особистості, які безпосередньо пов'язані з проявом пізнавальної самостійності – цілеспрямованості, наполегливості, ініціативності тощо. Саме ці якості можна віднести до показників або критеріїв сформованості пізнавальної самостійності.

Пізнавальна самостійність особистості неможлива без оволодіння нею творчими способами діяльності. Репродуктивні форми освіти можна вважати лише підсобними і несумісними з процесом становлення справжньої самостійності будь-якої особистості. Саме через творче переосмислення навчального матеріалу можлива повна самореалізація учня.

Здобутки теорії і практики самореалізації сутнісних сил людини як провідної мети її існування стали складовою стратегічного для суспільства

документа – Національної доктрини розвитку освіти української держави. Спираючись на дослідження зарубіжних і вітчизняних учених (А. Маслоу, К. Роджерс, Л. Толстой, А. Макаренко, В. Сухомлинський, М. Амосов, І. Бех та інші), ми можемо визначити творчу самореалізацію як свідомий, цілеспрямований процес розгортання та зростання сутнісних сил людини, зокрема дитини, підлітка, її задумів, творчих здібностей, умінь, потреб, мотивів, життєвих цінностей. Самореалізація творчого потенціалу особистості – це усвідомлений самостійний виконавчо-результативний процес її саморозвитку (самоосвіти, самовиховання, самовдосконалення, саморегуляції, самооцінки) з обов'язковими конкретними творчими продуктами цього процесу – внутрішніми (розвинуті творчі мотиви, здібності, уміння, цінності тощо) і зовнішніми (результати дослідження, підготовлені доповіді, реферати, книги тощо).

Пізнавальна самостійність є невід'ємною складовою самореалізації особистості насамперед тому, що людині у процесі її формування надається новий статус – незалежної, з високим потенціалом особистості, яка може розраховувати лише на власні сили, розум і енергію, щоб досягти успіху і самореалізуватися в житті.

Пізнавальна самостійність учня стане такою лише за умови, коли особистість перетворюється у пізнавально-творчу самостійність. Таким чином, пізнавальна самостійність особистості – це специфічно індивідуальна, особистісна характеристика, яка проявляється у постійно-зростаючій потребі самостійно, незалежно від інших вирішувати важливі, актуальні проблеми, застосовуючи відповідні завдання, та вдосконалювати отримані результати. Тому перспективними залишаються дослідження у цьому напрямі, особливо в аспекті розробки способів формування пізнавальної самостійності особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демченко О.М. Критерії пізнавально-творчої самостійної діяльності студентів // Педагогічні науки: Зб. наук. праць. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2004. – Ч. 1. – С. 361 – 368.
2. Долбенко Т. Формування пізнавального інтересу учнів засобами науково-пізнавальної літератури. // Рідна школа. – 2006. – № 2. – С. 55 – 57.
3. Зеленкова Н. Формування пізнавальної самостійності старшокласників у навчальному процесі // Рідна школа. – 2005. – № 8. – С. 31 – 33.
4. Корнєєв В.П. Основи розвитку пізнавальних інтересів. // Рідна школа. – 1993. – № 5 – 6. – С. 52 – 53.
5. Кульневич С.В. Педагогика самоорганизации: особенности перехода к позднеклассической теории воспитания. – М.: Известия РАО, 1999. – № 3. – С. 41 – 48.
6. Національна доктрина розвитку освіт // Освіта. – 2002. – № 26. – 24 квітня – 1 травня.

7. Петров В., Цулая Л.В., Петрова О.П. Самостоятельная познавательная деятельность в системе развивающего обучения // Вестник ЧГПУ. – 2000. – № 4 (электронный вариант).
8. Пидкасистый П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении: Теоретико-экспериментальное исследование. – М.: Педагогика, 1980. – 240 с.
9. Половникова Н.А. Воспитание познавательной самостоятельности.– Татарское книжное издание, 1968.– С.16.

УДК 378.115

С.Г. Черняк

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В КОНТЕКСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ (1838 – 1841 рр.)

У статті на засадах історико-порівняльного аналізу розглядаються правові механізми функціонування Київського університету періоду 1838 – 1841 рр. у проекції на його освітню діяльність

The article is devoted to the historical-comperative analysis of the legal mechanism of the Kyiv univiversity functioning during the period of 1838 – 1841 throught the proection of its educational activity.

Постановка проблеми. Реформування та модернізація вищої освіти України відповідно до європейських стандартів і принципів Болонського процесу потребує глибокого вивчення та творчого застосування повчального вітчизняного педагогічного досвіду минулих років. Важливою складовою в теоретичному осмисленні ретроспективних процесів розвитку освітньо-виховних парадигм є та площина науково-педагогічного пошуку, що охоплює вивчення педагогічних явищ і фактів у системі національної університетської освіти ХІХ століття. На особливу увагу, з нашої точки зору, заслуговує досвід правового регулювання освітньої діяльності Київського імператорського університету св. Володимира періоду 1838 – 1841 рр.

Аналіз актуальних досліджень. Об'єктивне вивчення історико-педагогічного досвіду формування та функціонування університетської класичної освіти є теоретичною основою та методологічним орієнтиром для вироблення й ефективного впровадження науково обгрунтованої стратегії вищої освіти на сучасному етапі. Розробці концептуальних основ дослідження